ALEXANDRU DÎRUL

Institutul de Filologie
(Chişinău)

MARCAREA OPOZIŢIILOR CAZUALE ALE SUBSTANTIVULUI PRIN FORMELE PARADIGMATICE ALE ADJECTIVULUI DETERMINANT

Teza cum că adjectivul se acordă în gen, număr şi caz cu substantivul determinat, raportată la limba română, poate fi acceptată cu o anumită rezervă.

Teza dată reflectă, *ad litteram*, situaţia din astfel de limbi ca latina, rusa ş.a. De exemplu:

lat. *Laudamus mulierem laborantem*.[1]
rus. *Хвалим женщину работящую*.
'Lăudăm femeia muncitoare.'
lat. *Homines probos laus decet*.[1]
rus. *Людям честным надлежит хвала*.
'Oamenilor cinstiţi se cuvine laudă.'

Acordul este total aici şi în situaţiile cînd se schimbă poziţia adjectivului faţă de substantiv, deşi această schimbare uneori implică unele nuanţe de ordin stilistic. A se compara cu cele de mai sus:

lat. *Laudamus laborantem mulierem*.
rus. *Хвалим работящую женщину*.
'*Lăudăm muncitoarea femeie*.'
lat. *Probos homines laus decet*.
rus. *Честным людям надлежит хвала*.
'*Cinstiţilor oameni se cuvine laudă*.'

Spre deosebire de modul de prezentare, în planul expresiei, a opoziţiilor cazuale în limbile latină şi rusă în care prin indici opoziţionali este marcat fiecare element al grupului nominal, indiferent de ordinea lor (cf. rus. [*речь*] *известного адвоката* / [*речь*] *адвоката известного* – [*возразить*] *известному адвокату* / [*возразить*] *адвокату известному*), în limba română lipseşte o asemenea consecvenţă, deşi acordul în gen şi număr dintre determinant şi determinat se respectă. Aici baza paradigmei declinării o constituie, de fapt, formele opozabile ale articolului, indiferent de faptul dacă acesta se află în prepoziţia unui singur substantiv sau a unui grup nominal. În parte, în situaţia cînd substantivul din grupul nominal se află la forma indefinită, se declină numai articolul indefinit (nehotărît), indiferent de ordinea elementelor constituente ale grupului.

	Singular		Plural	
N.A.	***un*** *avocat vestit*	/ ***un*** *vestit avocat*	– ***nişte*** *avocaţi vestiţi*	/ ***nişte*** *vestiţi avocaţi*
	un *palat splendid*	/ ***un*** *splendid palat*	– ***nişte*** *palate splendide*	/ ***nişte*** *splendide palate*
G.D.	***unui*** *avocat vestit*	/ ***unui*** *vestit avocat*	– ***unor*** *avocaţi vestiţi*	/ ***unor*** *vestiţi avocaţi*
	unui *palat splendid*	/ ***unui*** *splendid palat*	– ***unor*** *palate splendide*	/ ***unor*** *splendide palate*

[1] Citat după Bujor, p. 142 şi, respectiv, 149.

BDD-A26013 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:07 UTC)

105

O neînsemnată deviere de la această modalitate de declinare se observă la declinarea grupurilor nominale cu substantive feminine în calitate de element de bază: aici atît substantivul cît şi adjectivul la G.-D. singular au terminaţia identică cu cea a întregului plural. Or, după cum o demonstrează comparaţia dintre următoarele două tipuri de structuri (de ex.: ***nişte*** *clădiri impozante* – ***unei*** *clădiri impozante*), formele numelor din cele două tipuri de grupuri nominale nu se află în relaţii opozitive. Astfel că şi la declinarea grupurilor nominale la forma nehotărîtă singurul element de opoziţie este articolul (*nişte – unei*).

	Singular		Plural	
N.A.	***o*** *clădire impozantă*	/ ***o*** *impozantă clădire*	– ***nişte*** *clădiri impozante*	/ ***nişte*** *impozante clădiri*
G.D.	***unei*** *clădiri impozante*	/ ***unei*** *impozante clădiri*	– ***unor*** *clădiri impozante*	/ ***unor i****mpozante clădiri*

Articolul definit la formele sale cazuale, prin analogie cu alte limbi balcanice, fiind utilizat în postpoziţia substantivului, este sesizat drept desinenţă cazuală a substantivului. Dar aici, ca şi la declinarea indefinită, articolul este întrebuinţat o singură dată pe lîngă grupul nominal: se spune, de exemplu, *avocatu**lui** vestit*, şi nu ******avocatu**lui** vestitu**lui***. Astfel că declinarea definită (hotărîtă) a grupului nominal cu ordinea obişnuită (directă) se va prezenta în felul următor:

	Singular		Plural	
N.A.	*avocatu**l** vestit*	/ *palatu**l** splendid*	– avocaţi**i** vestiţi	/ palate**le** splendide
G.D.	*avocatu**lui** vestit*	/ *palatu**lui** splendid*	– avocaţi**lor** vestiţi	/ *palate**lor** splendide*

Articolul hotărît (definit) este aglutinat adjectivului cînd acesta se află pe primul loc într-un grup nominal. A se compara cu tabelul de mai sus:

	Singular		Plural	
N.A.	*vestitu**l** avocat*	/ *splendidu**l** palat*	– *vestiţi**i** avocaţi*	/ *splendide**le** palate*
G.D.	*vestitu**lui** avocat*	/ *splendidu**lui** palat*	– *vestiţi**lor** avocaţi*	/ *splendide**lor** palate*

Situaţia este aceeaşi şi în grupurile nominale cu substantive feminine, cu toate că aici, ca şi la declinarea nehotărîtă, substantivul, respectiv, adjectivul cu articol zero [ø] are la G.-D. singular terminaţia identică cu aceea de plural.

	Singular		Plural	
N.A.	*clădire**a** impozantă*	/ *impozant**a** clădire*	– *clădiri**le** impozante*	/ *impozante**le** clădiri*
G.D.	*clădiri**i** impozante*	/ *impozante**i** clădiri*	– *clădiri**lor** impozante*	/ *impozante**lor** clădiri*

Se poate uşor observa că, indiferent de faptul dacă forma cazuală a articolului definit face corp comun cu substantivul sau cu adjectivul, el priveşte, în exclusivitate, substantivul (obiectul numit de substantiv). Se consideră că în asemenea situaţii declinarea se efectuează după principiul sintagmatic (centralizat), cînd indicele cazual este unic pentru întreaga sintagmă nominală, şi nu după principiul marcării prin indice cazual a fiecărui cuvînt (Репина, p. 75, 77). Se consideră că anume la nivelul sintagmatic se realizează principiul de organizare a declinării în limba română, şi nu acela al cuvîntului (idem, p. 78).

În căutarea răspunsului la întrebarea, cum se întîmplă că în limba română adjectivul-determinant situat în prepoziţia substantivului îşi asumă capacitatea de indice cazual al acestuia (al substantivului), trebuie să se pornească de la îmbinările nominale cu adjective pronominale de diferită natură în calitate de determinanţi, tip: ***acel*** *băiat*, ***această*** *elevă*,

BDD-A26013 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:07 UTC)

orice** student*, ***fiecare** ţăran*, ***cîteva** cerşetoare, oricare** *orăşean*, ***mulţi** elevi* etc. Vorba e că sintagmele (grupurile) nominale de acest fel amintesc de substantivele însoţite de articole: sintagmele cu adjective pronominale demonstrative sînt comparabile cu substantivele cu articol definit (cf.: ***acest** student – studentu**l***, ***acea** elevă – elev**a**, **aceşti** muncitori – muncitori**i***), iar cele cu adjective pronominale nehotărîte – cu substantivele însoţite de articol indefinit (cf.: ***orice** student – **un** student*, ***cîteva** eleve – **nişte*** [***unele***] *eleve*, ***mulţi** muncitori – **unii*** [***nişte***] *muncitori*). Analogia dintre articole şi adjective pronominale se manifestă şi în faptul că folosirea lor pe lîngă acelaşi substantiv se exclude. În parte nu se spune ****unele cîteva** case*, ****un fiecare** cetăţean*, ****acel** băiatu**l**, ****aceasta** fat**a*** etc. Cît despre eventualele obiecţii cum că teza dată ar fi denegată de unele construcţii de tipul *eleva **aceasta***, *băiatul **acela***, ele pot fi neglijate, întrucît *-a* de la sfîrşitul adjectivelor demonstrative nu este articol definit cum se crede uneori. De altfel, asupra coocurenţei dintre adjectivele pronominale demonstrative şi articole se atrage atenţia în noua ediţie a *Gramaticii academice a limbii române* (a se vedea: *Gramatica*, v. I, p. 49). Vorba e că adjectivele pronominale, de ex., cele demonstrative, fac parte din aşa-numitele *determinative* care sînt tratate drept cuvinte auxiliare ce substituie articolul şi care, îndeplinind funcţiile lui gramaticale, se caracterizează, spre deosebire de articol, prin semnificaţii gramaticale particulare suplimentare, prin intermediul cărora pot fi îndeplinite funcţiile de exponent al categoriilor numelui (Репина, p. 57). Identitatea funcţională şi coocurenţa dintre determinative şi articol, după afirmaţia Tamarei Repina, poate servi drept motiv pentru a le întruni într-o singură paradigmă al cărei element de bază îl constituie articolul, acesta reprezentînd semnificaţiile gramaticale generale în mod nealterat (ibidem).

În noua ediţie a *Gramaticii academice a limbii române*, respectivul grup de cuvinte, figurînd sub denumirea de *clasa determinanţilor*, este definit drept categorie ce „reuneşte acele elemente ale limbii care, asociate unui substantiv, sunt compatibile, în condiţii determinate, cu rolul de a transfera substantivul din zona abstractă a denominării în domeniul substanţial al referenţei de a transforma (în cadrul de enunţare) *substantivul*, entitate a sistemului, în *grup substantival*, component al enunţului; enunţul, în calitate de suport al comunicării, este cel care asigură transferul informaţiei referitoare la un «eveniment»” (*Gramatica*, v. I, p. 47). În gramatica citată se subliniază că anume „prin asocierea cu unul din membrii clasei determinanţilor” se obţine includerea în enunţ a substantivului, se obţine „corelarea lui cu referenţa (cu „substanţa” evenimentului comunicat)” (ibidem). În felul acesta, „prin asocierea cu un determinant, substantivul *se integrează* în enunţ (devenind comunicativ), determinantul participă la structurarea grupului nominal cu funcţia de *integrator comunicativ*” (idem, p. 48).

Datorită formelor opozitive ale articolului, acesta paralel cu funcţia de integrator al numelui (în fond, al substantivului) şi-a putut-o însuşi şi pe aceea de indice al rolului semantic, respectiv, de agent, de obiect, de beneficiar, de posesor (aceasta în liniile cele mai generale). Astfel, opoziţiile cazuale din sistemul de declinare al limbii române este bazat pe contrapunerea dintre unele forme oblice ale articolului şi formele lui „iniţiale” (primare), forme evoluate din pronumele demonstrativ *ille*, *illa*, *illud*. Aflîndu-se în relaţii de apoziţie cu substantivul, formele oblice ale articolului remit substantivului raportul relaţional obţinut prin fosta formă oblică a pronumelui demonstrativ cu alte elemente ale enunţului în procesul de integrare în acesta. Cînd prin analogie cu alte limbi balcanice formele cazuale ale articolului definit au fost trecute în postpoziţia numelui, ele, fiind neaccentuate, au putut fi uşor aglutinate acestuia, sesizîndu-se ca desinenţe cazuale.

Cînd substantivul sau grupul nominal este însoţit de articolul indefinit, acesta din urmă nu face corp comun cu vreo unul din cuvintele semnificative şi, cu toate acestea, în calitate de element legat prin raporturi apoziţionale, remite raportul funcţional respectiv numelui. În fond, e vorba de marcarea, în liniile cele mai generale, a rolurilor semantice de

BDD-A26013 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:07 UTC)

beneficiar şi de posesor, reprezentate prin formele de dativ şi, respectiv, de genitiv, nume de cazuri omniprezente în sistemele cazuale ale mai multor limbi. Anume semnificaţiile date se află la baza celor două cazuri, deşi acestea nu sînt singurele lor valori. Ele vin să se contrapună formei iniţiale a articolului care este rezervată pentru marcarea rolurilor semantice de agent şi de obiect, reprezentate în sistemele cazuale ale mai multor limbi prin nominativ şi acuzativ. Opoziţiile date sînt determinate de capacitatea valenţială a verbului tranzitiv care prin semantica sa „deschide" un loc pentru agent (nominativ) şi altul pentru obiect (acuzativ).

Faptul că forma de acuzativ a numelui, de obicei a substantivului, coincide prin formă cu cea de nominativ, iar forma de dativ – cu cea a genitivului, nu creează dificultăţi la diferenţierea funcţională a substantivului sau a substitutului acestuia. În parte, deosebirea genitivului de dativ, sub aspect semantic, se obţine prin semnificaţia categorială a cuvîntului regent din grupul sintactic respectiv: drept genitiv este calificată forma în care apare substantivul cu funcţia de atribut pe lîngă un alt substantiv (de ex., *casa* ***popii***, *mantaua* ***unui soldat***, *roata* ***morii***, *cartea* ***lui Vasile***, *hrana* ***cailor***, *cîntatul* ***cocoşilor*** etc.), iar dativ este forma pe care o ia substantivul cu funcţie actanţială, de obicei de beneficiar (beneficient) pe lîngă verbe sau locuţiuni verbale de o anumită factură semantică (de ex., *se adresează* ***elevilor***, *oferă ajutor* ***săracilor***, *scrie* ***unei prietene***, *aduce lemne* ***bătrînilor***, *se roagă* ***lui Dumnezeu***, *împarte colivă* ***unor copii*** etc.). La deosebirea acuzativului de nominativ este implicat înţelesul semantic şi aspectul determinat/indeterminat al substantivului: acuzativul este forma pe care o capătă substantivul, de obicei, inanimat, însoţit de articol indefinit sau cu articol „zero" [ø], pe cînd nominativul este forma la care se află, de obicei, substantivul animat, însoţit, de regulă, de articol definit, sau substantivul reprezentat printr-un nume propriu de persoană. A se compara, de exemplu, substantivele din componenţa enunţurilor: ***Elevul*** *scrie* ***o scrisoare***. ***Vasil****e culege* ***poamă***. ***Stăpîna*** *a pregătit* ***sarmale***. Aceasta face să se diferenţieze funcţiile menţionate ale substantivelor în şirul liniar al enunţului, indiferent de poziţia lor faţă de verbul predicat (a se compara cu cele de mai sus: ***O compunere*** *scrie* ***elevul***. ***Poamă*** *culege* ***Vasile***. ***Sarmale*** *a pregătit* ***stăpîna***). În situaţiile cînd atît agentul, cît şi obiectul acţiunii sînt reprezentate prin substantive animate, la diferenţierea funcţiei de agent (nom.) de cea de obiect (ac.) ajută raţiunea logică. De exemplu, atît în enunţul ***Moşneagul*** *a cumpărat* ***un cocoş***, cît şi în enunţul ***Un cocoş*** *a cumpărat* ***moşneagul***, datorită raţiunii logice, se constată fără dificultăţi că *moşneagul* (fiinţă umană) urmează să fie considerat agentul acţiunii, pe cînd *cocoşul* (pasăre) – obiectul ei. Aceasta în liniile cele mai generale, pentru că există numeroase situaţii cînd aceste preconizări sînt de neaplicat (a se vedea *Gramatica*, I, p. 7).

La diferenţierea relaţiilor cazuale în limba română contribuie în mare măsură cliticele pronominale. De fapt, cliticele (formele atone ale pronumelor personale) au unele trăsături comune cu articolele. E vorba că atît articolele, cît şi cliticele îndeplinesc funcţia de dublură a numelui, contribuind prin formele sale oblice la specificarea funcţiei acestuia. În parte, în enunţurile: *Băiatul* ***l****-a adus bunica* [.] *Fetiţa* ***o*** *conduce la şcoală bunelul* [.] cu ajutorul cliticelor *l-*, *o* se diferenţiază funcţiile de agent de aceea de obiect a substantivelor utilizate aici. În lipsa pronumelor atone sensul enunţurilor date se schimbă radical (a se compara cu cele de mai sus: *Băiatul a adus bunica*. *Fetiţa conduce la şcoală bunelul*).

De altfel, pentru o diferenţiere mai pronunţată a funcţiei de obiect de cea de agent, înaintea substantivului respectiv se foloseşte prepoziţia *pe* (a se compara cu enunţurile de mai sus: *Pe băiat* ***l****-a adus bunica*. ***Pe fetiţă o*** *conduce la şcoală bunelul*).

Deosebirea dintre cele două tipuri de mijloace se reduce, în fond, la faptul că, spre deosebire de clitice, care sînt mai libere în alegerea poziţiei sale în enunţ, articolele sînt mai limitate în această privinţă. Deşi articolul nehotărît, spre exemplu, nefiind aglutinat numelui (substantivului sau adjectivului) poate fi îndepărtat de acesta printr-un determinativ

BDD-A26013 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:07 UTC)

sau mai multe (de ex.: *Coroana **unui** înalt*, *verde **pom***; *Caietul **unei** stăruitoare*, *harnice*, *disciplinate **eleve***).

Deosebirea dintre clitice şi articole este simţită mai mult în situaţiile cînd articolul hotărît, aglutinat numelui, devine desinenţă, deşi trebuie relatat că la o etapă mai timpurie articolul definit (hotărît) se folosea, ca şi cel indefinit, ca de altfel, şi în alte limbi romanice, în prepoziţia numelui. Despre aceasta vorbesc, în parte, structuri întîlnite în textele vechi, de tipul *a **ei** noastră credinţă* (act. *a credinţ**ei** noastre* / *a noastr**ei** credinţă*), ***ei** Marie*, ***ei** Tamare* (act. *Mari**ei***, *Tamar**ei***) (a se vedea Graur, p. 142), utilizarea în istroromână a construcţiilor cu G.-D. de tipul *lu frate*, precum şi existenţa în româna contemporană a construcţiilor de tipul *I-am spus **lui** tata*; *anteriul **lui** popa*; *calul **lui** frate-meu*; *mă rog **lui** Dumnezeu* etc.

Tabloul schematic al sistemului cazual al limbii române, schiţat aici, permite a întrevedea structura a cărei imitare a putut determina faptul că adjectivul propriu-zis, situat în prepoziţia substantivului din componenţa grupului nominal, şi-a asumat valoarea de purtător al semnificaţiei cazuale a substantivului determinat. Drept un asemenea model a putut servi structura cu determinant despre care s-a vorbit mai sus. Vorba e că, după cum s-a relatat *supra*, determinanţii, la fel ca şi articolele şi cliticele, în funcţie de dubluri ale numelui (de obicei ale substantivelor) prin formele lor cazuale, paralel cu semnificaţia lor pragmatică: demonstrativitate, calificare cantitativă indeterminată, individualizare, delimitare etc. (de ex., ***acest** copil*, ***acea** pădure*, ***orice** elev*, ***fiecare** avocat*, ***acel** poet*, ***mulţi** soldaţi*, ***tot** ţăranul* etc.) îşi asumă capacitatea de a marca funcţia de adjunct a numelui actualizat (a se compara cu cele de mai sus: [*jucăria*] ***acestui** copil*; [*datoria*] ***fiecărui** avocat*; [*s-a adresat*] ***acelui** poet*, [*soarta*] ***multor** soldaţi* etc.). Deci, prin imitarea unor asemenea structuri, şi-a putut însuşi capacitatea de a remite substantivului semnificaţia cazuală, de asemenea şi adjectivul propriu-zis, cînd, precedînd substantivul, el şi-a aglutinat articolul hotărît care se referă la întregul grup nominal.

Astfel, precum în cadrul grupurilor nominale cu ajutorul determinanţilor pronominali, pe lîngă semnificaţia pragmatică, se remite substantivului şi semnificaţia cazuală, la fel şi adjectivul propriu-zis, aflîndu-se în prepoziţia substantivului, îi transmite acestuia semnificaţia cazuală pe care o obţine în urma aglutinării diverselor forme ale articolului hotărît.

În parte, precum în cadrul grupurilor nominale cu determinanţi demonstrativi, de exemplu, de rînd cu înţelesul „demonstrativitate”, se remite substantivului determinat şi semnificaţia cazuală respectivă (de ex., *ac**el** poet – ac**elui** poet – ac**ei** poeţi – ac**elor** poeţi*), la fel prin analogie, şi în cadrul grupurilor nominale cu adjective propriu-zise antepuse substantivului: prin aglutinarea diverselor forme ale articolului hotărît adjectivului (articolul priveşte întregul grup nominal [vezi *supra*]), paralel cu semnificaţia atributivă, el remite substantivului şi semnificaţia cazuală (a se compara cu cele de mai sus: *renumitu**l** poet – renumitu**lui** poet – renumiţi**i** poeţi – renumiţi**lor** poeţi*).

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. J. J. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, Bucureşti, 1958.

2. Т. А. Репина, *Теоретическая грамматика румынского языка*, С.-Петербург, 2003.

3. *Gramatica limbii române*, I, Bucureşti, 2005.

4. Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965.

BDD-A26013 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:07 UTC)